

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆ (ՆԱԶԻԱՆՋԱՑԻ)

ՃԱՌ ԻԸ.¹ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ, ԵՐԿՐՈՐԴ

Սկիզբը՝ 2023 թ. թիվ ԺԱ., թիվ Ա.

18. Ուստի «Ենոքը ապավինելով կանչում էր Տիրոջը» (Ծննդ. Դ, 26), ընդ որում՝ նրա արժանիքն ապավինությունն էր, իսկ ապավինությունը գիտությունը չի վերաբերում, այլ կանչելուն: Ենոքը, սակայն, «անհետացավ» (Ծննդ. Ե, 24), բայց հասնել եղավ Աստծու բնությանը, թե՛ դեռ պիտի հասու լիներ, — անհայտ է: Նույն նույնպես, որին հանձնված էր բովանդակ աշխարհը կամ աշխարհի սերմերը լողալով ոչ մեծ փայտով փրկել ջրերից, մի առավելություն ուներ, այն է՝ աստվածահաճությունը (Ծննդ. Զ, 5): Թեպետ մեծն նահապետ Աբրահամն արդարացավ հավատով եւ արտասովոր զոհ մատուցեց՝ Մեծ Զոհի նախօրինակը, այնուամենայնիվ Աստծուն իբրեւ Աստված շտեսավ, բայց հյուրասիրեց իբրեւ մարդու եւ գովաբանվեց իբրեւ մեծարող՝ ըստ իր գործադրած ջանքի:

Հակոբը երազում բարձր սանդուղք է տեսնում եւ հրեշտակների ելնելն ու իջնելը դրանով. նա խորհրդավոր կերպով օծում է կոթողը (հավանաբար կանխավ նախանշելով մեզ համար օծվող Վեմը), ի պատիվ Հայտնվողի՝ տեղանքը «Աստծու տուն» անունով է կնքում (Ծննդ. ԻԸ, 17), Աստծու հետ պաշարի է բռնվում՝ իբրեւ մարդու (արդյոք իրականում Աստված մարտնչում էր մարդու հետ, թե՛ դրանով ցույց է տրվում, թե՛րեւս, մարդկային առաքինության հավասարեցումն Աստծուն), յուր վրա կրում է այդ կռվի նշանները, որը ցույց է տալիս, որ արարված բնությունը զիջեց հաղթանակը, եւ իբրեւ պարզեւ՝ բարեպաշտության համար անվանափոխության է արժանանում՝ Հակոբից վերանվանվելով Իսրայելի (իրապես մեծ եւ բարեբանյալ անուն). բայց ո՛չ նա, ո՛չ էլ տասներկու ցեղերից որեւէ մեկը, որոնց հայրն էր Հակոբը, թեկուզեւ նրանից ավելի մեծ

^{1*} Թարգմանվել է հետեւյալ հրատարակությունից. Св. Григорий Богослов, Творения, т. 1, Москва, 2007, էջ 333–350: Թարգմանչի ծանոթագրությունները հետադարձ կտրվեն կարգային համարի հետ դրված աստղանիշով:

լիներ, ցայժմ չի գովաբանվել որպես Աստծու բնությունը ճանաչող կամ Նրան տեսնող:

19. Բայց Եղիայի համար ո՛չ հուժկու հողմն էր, ո՛չ կրակը, ո՛չ երկրաշարժը, ինչպես գիտենք պատմությունից (Գ. Թագ. ԺԹ. 12), այլ ոչ մեծ զութությունն էր Աստծու ներկայության նշանը, եւ միմիայն ներկայության, այլ ոչ թե բնության: Իսկ ո՞ր Եղիայի: Նրա, ում հրե կառքը երկինք տարավ՝ այսու արդարի մեջ մարդուց գերիվեր ինչ-որ բան նշանավորելով: Հաշս քո մի՞թե զարմանալի չեն նախ՝ Մանով դատավորը, ապա՝ աշակերտ Պետրոսը: Նրանցից մեկի համար տանելի չէր իրեն հայտնված Աստծուն տեսնելը, ուստի եւ ասում է. «Անպատճառ կմեռնենք, որովհետեւ տեսանք Աստծուն» (Դատ. ԺԳ. 22), որով ցույց է տալիս, որ մարդու համար անհամատեղելի է նույնիսկ երեւումն Աստծու, էլ ուր մնաց բնությունը: Իսկ Պետրոսը թույլ չէր տալիս Քրիստոսին նավակում մնալ եւ վանում էր իրենից (Դուկ. Ե. 3–8), թեւ մյուսներից ավելի ջերմ վերաբերմունք ուներ առ Նա, ինչի համար երանելի անվանվեց եւ կարեւորագույն հանձնառությունների արժանացավ (Մատթ. ԺԶ. 16–19): Իսկ ի՞նչ ասենք Եսայու, Եզեկիելի՝ մեծ խորհուրդների ականատեսի եւ այլ մարգարեների մասին: Նրանցից մեկը տեսավ Զորությունների Տիրոջը՝ նստած փառքի գահին՝ շրջապատված փառաբանություն մատուցող եւ իրենց ծածկող վեցթեւյան Սերովբեներով, տեսավ, թե ինչպես էին իրեն մաքրագործում վառվող ածուխով եւ մարգարեության նախապատրաստում (Եսայի Զ. 1–7): Մյուսը նկարագրում է Աստծու կառքը՝ Քերովբեներին, իսկ նրանց վրա՝ գահ, գահի վրա՝ երկնակամար, երկնակամարում՝ Իրեն Հայտնողին, ինչպես նաեւ ինչ-ինչ ձայներ, շարժումներ, գործողություններ (Եզեկ. Ա. 22–27). եւ չեմ կարող ասել՝ արդյոք դա ցերեկային երեւոյթ էր՝ միմիայն սրբերի հայեցողությանը մատչելի, թե՞ գիշերային անսուտ տեսիլք, թե՞ Ամենակալի հայտնությունը մեզ, որով ապագան էլ է, ինչպես ներկան, ընդգրկվում, թե՞ մարգարեության մի այլ անբացատրելի տեսակ, — սա միայն հայտնի է մարգարեների Աստծուն եւ նմանօրինակ ներշնչանքներին հաղորդակիցներին: Համենայն դեպս, ո՛չ նրանք, որոնց մասին է մեր խոսքը, ո՛չ էլ նրանցից հետո ասպարեզ իջած որեւէ մեկը, ըստ Սուրբ Գրքի վկայության, չեն հաղորդակցվել Տիրոջ խորհրդին եւ էությանը (Երեմ. ԻԳ. 18), ոչ ոք չի տեսել ու ճանաչել Աստծու բնությունը:

20. Եթե Պողոսն ի զորու լիներ արտահայտելու այն, թե ինչ էր երրորդ երկինքը եւ անդ գնալը (կամ աստիճանական բարձրացումը անդ,

կամ ակնթարթային հափշտակումը), ապա, հավանաբար, Աստծու մասին դուզն-ինչ ավելին կիմանայինք (եթե Պողոսի հափշտակության խորհուրդը սոսկ դրան վերաբերեր): Բայց քանի որ դա անճառելի էլ մնաց, ապա մենք էլ ենք այն պատվում լուսնյուն պահպանելով եւ ուշիուշով լսում իրեն՝ Պողոսին, որն ասում է. «Շատից քիչը գիտենք եւ շատից քիչն ենք մարգարեանում» (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 9): Սրան հար եւ նման խոստովանում է նա, որ «անվարժ չէ գիտությունը» (տե՛ս Ա. Կորնթ. ԺԱ. 6), որ սպառնում է ապացույց ներկայացնել, որ յուր մեջ խոսողը Քրիստոսն է (Բ. Կորնթ. ԺԳ. 3), այսպես է խոստովանում ճշմարտության մեծն ջատագովն ու ուսուցիչը: Ուստիեւ, նա ամենայն երկրային գիտելիք՝ ճշմարտության փոքրիկ նշույլներից իսկ անդին չծավալվող, ավելի բարձր չի դասում հայելիների մեջ արտացոլվող պատկերներից եւ կռահումներից (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 12): Իսկ թե չվախենայի այլոց իմ մասին այն միտքը հայտնել, որ ավելորդության աստիճան եւ առանց հարկավորության եմ զբաղվում այսպիսի ուսումնասիրություններով, ապա հենց այս նույն եւ ոչ այլ մեկ բանի մասին, թերեւս, կարելի կլիներ ասած լինել. «Բայց այժմ չեք կարող տանել» (Հովհ. ԺԶ. 12), ինչը Ինքը՝ Բանն էր հասկանալ տալիս, որ հընթացս ժամանակի կկարողանանք տանել եւ պարզել դա մեզ համար: Այս նույն բանը, այսինքն՝ այն, որ «աշխարհն իսկ բավական չէր լինի պարփակելու այդ» (Հովհ. ԻԱ. 25), ընդունում էր նաեւ Հովհաննեսը՝ Բանի Նախակարապետը՝ ճշմարտության մեծն ձայնը:

21. Արդ, ամենայն ճշմարտություն եւ ամենայն խոսք անհասկանալի են մեզ համար ու մութ: Մենք ասես թե փոքրիկ գործիքով ենք վիթխարի շինություններ կառուցում, երբ մարդկային իմաստությամբ ենք նշմարում այն, ինչ որ կա, երբ մտքով պատկերացվող առարկաներին ձեռնամուխ ենք լինում մեր իսկ զգացողություններով կամ ոչ առանց զգացողությունների, որոնք հարկադրում են մեզ պտույտներ գործելու եւ թափառելու, եւ չենք կարողանում պարզ մտքով ծածուկ առարկաներ քննելիս գոնե մի քիչ մոտենալ ճշմարտությանը եւ մտքում դրոշմել դրա մասին գաղափարները: Իսկ խոսքն Աստծու մասին որքան որ կատարյալ է, այնքան էլ անհասանելի է եւ տանում է անթիվ-անհամար առարկությունների եւ ամենից խրթին լուծումների: Արդ, ամենայն խոչընդոտ, նույնիսկ՝ աննշան, կասեցնում եւ դժվարացնում է մտքի ընթացքը եւ թույլ չի տալիս առաջ գնալ՝ հար եւ նման նրան, ինչպես որ սանձով հանկարծակի կանգնեցնում են սլացող նժույզներին եւ դրա անսպասելի թա-

փահարումով մի կողմ թեքում: Այսպես, Սողոմոնն անշափ հմաստություն ստացավ՝ առավել բոլոր նրանցից, ովքեր ապրել են մինչև ինքը, եւ իր ժամանակակիցներից, քանզի Աստված տվեց նրան «շատ խոր հմաստություն եւ ծովեզերքի ավազի չափ լայնախորհ սիրտ» (Գ. Թագ. Դ, 29), եւ որքան շատ էր խորանում հմաստության մեջ, այնքան ավելի շատ էր դեզերում եւ հմաստության գրեթե վերջում հասավ նրան, որ խոստովանեց. «Հմաստությունը հեռու էր ինձանից» (Ժող. է. 24): Իսկ Պողոսը, թեպետ, համարձակվում է քննել, չեմ ասում, թե Աստծու բնությունը (նա քաջ գիտեր, որ դա միանգամայն անհնար է), այլ միայն Աստծու դատաստանները, բայց քանի որ այդ պրպտումների վերջն ու հանգստության հանգրվանը չի գտնում, քանզի մտքի սերն առ գիտություն ակնհայտորեն չի հասնում վերջնասահմանին, այլ միշտ նրա համար ինչ-որ մի տակավին չճանաչված բան է մնում, ապա (օ՛, զարմանահրաշ բան, երանի՜ թե ինձ հետ էլ նման բան պատահեր) խոսքն ավարտում է զմայլանքով՝ նման ամեն բան անվանելով «Աստծու հարստություն եւ խորություն» (Հռոմ. ԺԱ. 33), եւ խոստովանում նրա դատաստանների անքննելիությունը: Ընդ որում՝ արտահայտվում է գրեթե այնպես, ինչպես Դավիթը, երբ վերջինս Աստծու դատաստանները «խոր անդունդներ» է անվանում, որոնց հատակին չի կարելի հասնել ո՛չ չափելով, ո՛չ զգացողությամբ. ուստի ասում է, որ զարմանում է դրանից եւ դրա կազմությունից. «Զարմանալի է Քո հմացությունը իմ մասին, այնքան զորեղ, որ չեմ կարող հասու լինել» (Սաղմ. ԶԼԸ. 6), այսինքն՝ ինչքան մեծ են նրա զորությունն ու ծավալը:

22. Մի կողմ թողնելով մնացյալ ամեն ինչ, խորհրդածում է Դավիթը, կանգնադառնամ ինքս ինձ, կքնեմ առհասարակ մարդկային բնությունն ու մարդկային կազմությունը: Այս ինչ խառնուրդ կա մեր մեջ: Այս ինչ շարժում է: Ինչպե՞ս է մահականացուն համաձուլվում անմահի հետ: Ինչպե՞ս եմ ես վար հոսում եւ վեր խոյանում: Ինչպե՞ս է իմ մեջ շրջանառվում հոգիս, կյանք պարզեւում՝ անմասն չմնալով տվայտանքներից: Ինչպե՞ս է միտքը եւ առնվում սահմանների մեջ, եւ անորոշելի մնում, ինչպե՞ս է եւ մեր մեջ ամփոփված մնում, եւ յուր արագ առաջխաղացմամբ եւ ընթացքով ամենուր թափանցում: Ինչպե՞ս է խոսքի հետ հաղորդվում ու փոխանցվում, օդի միջով թափանցում-անցնում, բուն առարկաների հետ նույնանում: Ինչպե՞ս է հաղորդակցվում զգացմունքին եւ հեռանում դրանից: Եւս մեկ բան, նախեւառաջ ինչպե՞ս է բնության գեղարվեստական աշխարհում ստեղծում մեր եւ նախասկզբնական ստեղծագործումն ու

կազմումը, եւ վերջնական ձեւավորումն ու կատարելագործումը: Այս ինչ ցանկությունն է սննդի նկատմամբ եւ մարսողությունն մեր մեջ: Ո՞վ է մեզ առանց հարկադրելու բերել կյանքի առաջին աղբյուրներին ու միջոցներին: Ինչպե՞ս է մարմինը սնվում խորտիկներով, իսկ հոգին՝ խոսքով: Այս ինչ բնական տենչեր են, ծնողների ու երեխաների փոխադարձ հակվածություններ՝ իրար սիրով կապող: Ինչպե՞ս է որ (արարածների) տեսակներն անփոփոխ են մնում եւ չեն համընկնում իրենց տարբերիչ հատկություններով: Ինչպե՞ս է, որ դրանց ոչ մեծ քանակության պարագայում մի ցեղատեսակի առանձնահատկություններն աննկատ են մնում: Ինչպե՞ս է, որ միեւնույն կենդանի էակը միաժամանակ մահկանացու է եւ անմահ, մահկանացու է, քանզի դադարում է սեփական կյանքը, իսկ անմահ է, քանզի ծնում է այլ կենդանի էակների: Մեկը հեռանում է, մյուսը գալիս, ինչպես հոսող գետը, որը տեղում կանգնած չի մնում եւ միշտ լեցուն է:

Դեռ շատ կարող ենք իմաստասիրել մարմնի անդամների եւ մասերի վերաբերյալ, նրանց փոխադարձ կառուցիկության մասին. ըստ բնության օրենքի եւ համաչափության ու նաեւ գեղեցկության կարիքներին համապատասխան՝ սրանցից մի քանիսը մոտ են իրար, մյուսները հեռացված իրարից, մի քանիսը դեպի ներս, իսկ մյուսները դեպի դուրս են ուղղված, մի քանիսը միավորված են, մյուսները՝ բաժանված իրարից, մի քանիսն ընդգրկում են մյուսներին, իսկ մյուսներն իրենք են ընդգրկվում: Շատ կարելի է խոսել ձայների եւ լսողության մասին, այն մասին, թե ինչպես են ձայները սլանում հնչուն գործիքներից, իսկ լսողությունն ընկալում եւ դրանց հետ օգի տատանումների միջոցով փոխադարձ հաղորդակցության մեջ մտնում: Կարելի է բավականին խոսել տեսողության մասին, որն անբացատրելի կերպով շարժման մեջ է դրվում կամքի հրամանով եւ միաժամանակ նմանվում մտքին, քանզի նույնքան արագ միտքն էլ է համընկնում մտածողության առարկայի հետ, ինչպես հայացքը տեսողության առարկայի հետ: Կարելի է նաեւ շատ խոսել այլ զգայարանների մասին, որոնք ծառայում են որպես արտաքին աշխարհի ոչ մտահասանելի ընդունիչներ: Շատ կարելի է խոսել քնի ժամանակ հանգստանալու, երազների, հիշողության եւ վերհիշման, բանականության, ջղագրգռության եւ ցանկության մասին, կարճ ասած՝ այն ամենի մասին, ինչ բնավորվել է մարդ կոչված այս փոքրիկ աշխարհում:

23. Արդյոք կկամենան, որ քեզ համար թվարկեմ այլ կենդանիների տարբերությունները մեզանից եւ մեկը մյուսից, այսինքն՝ ներկայաց-

նեմ յուրաքանչյուրի բնություն, ծնվելու ու դաստիարակության կերպը, բարքերն ու համակեցության օրենքները: Ինչու են դրանցից մի քանիսն ապրում հոտային կյանքով, մյուսները՝ միայնակ. մի քանիսը խոտաճարակ են, մյուսները՝ գիշակեր. մի քանիսը կատաղի են, մյուսները՝ հեզ. մի քանիսն ընտանի են եւ մարդու ձեռքով են կերակրվում, մյուսները՝ անասատ ու սիրում են ազատությունը. դրանցից մի քանիսն ասես մոտ են խելացիությունը եւ ունակ վարժվելու, այլք բնավ խելացի ու սովորելու ունակ չեն. մի քանիսը մեծաթիվ զգայարաններով են օժտված, այլք՝ ավելի քիչ. մի քանիսը նստակյաց են, մյուսները՝ տեղից տեղ տեղափոխվող. իսկ որոշ տեսակներ շատ արագավազ են. մի քանիսը աչքի են ընկնում եւ մեծությամբ, եւ գեղեցկությամբ կամ որեւիցե մեկ հատկանիշով, իսկ մյուսները՝ կամ չափազանց փոքր են, կամ շատ ալյանդակ, կամ էլ՝ թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը. մի քանիսը տոկուն են, մյուսները՝ թույլ. մի քանիսը ռիսակալ են, մյուսները՝ կասկածամիտ ու նենգ, ուրիշներն էլ՝ անզգույշ. մի քանիսն աշխատասեր են ու բնավորվող, մյուսները՝ միանգամայն անգործունյա եւ անհոգ: Բացի այդ՝ ինչո՞ւ են որոշ տեսակներ սողում հողի վրա, մյուսները՝ շարժվում ուղիղ դիրքով. մի քանիսը ցամաք են սիրում, այլք՝ ցամաք եւ ջուր. մի քանիսը մաքրասեր են, մյուսները՝ անմաքրասեր. մի քանիսն ապրում են զույգերով, մյուսները՝ ոչ. մի քանիսը ողջախոհ են, այլք՝ վավաշոտ. մի քանիսը բազմածին են, այլք՝ ոչ. մի քանիսը երկարակյաց են, այլք՝ սակավակյաց: Խոսքերս կսպառվեն, եթե այս ամենը մանրամասնորեն նկարագրեմ:

24. Քննության ենթարկիր ջրում լող տվողներին, որոնք սահում ու ասես թռչում են խոնավ տարերքով, շնչում սեփական օդը, իսկ մեր օդում ենթարկվում այն նույն վտանգին, ինչ մենք՝ ջրում. քննիր դրանց բարքերը, կրքերը, ծնունդը, չափերը, գեղեցկությունը, տեղանքին կապվածությունը, թափառումները, խոնվելն ու ցրվելը՝ հատկություններ գրեթե մոտ ցամաքայինների հատկություններին, իսկ որոշ տեսակների պարագայում՝ նույնիսկ ընդհակառակը, հատկություններ՝ հակադիր ինչպես տեսակների, այնպես էլ միատեսակների մեջ:

Քննիր նաեւ ոչ երգեցիկ ու երգեցիկ թռչունների երամները, դրանց բազմազանությունն ըստ տեսակների ու գույների: Ո՞րն է երգեցիկների քաղցր դալալի պատճառը: Ո՞ւմից է դա: Ո՞վ է մորեխի կրծքի վրայի սրինգը տվել: Ո՞վ է թռչնակներին տալիս այդ երգերն ու ծառերի ճյուղերի վրա ճռվողյունը, երբ, կեսօրին արեգակի ջերմությունից խանդա-

վառված, համակում են անտառները հնչյուններով եւ երգեցողությամբ ուղեկցում անցորդներին: Ո՞վ է կարապի համար երգ հյուսում, երբ նա օդով մեկ ծավալելով թեւերը եւ սրնգանուշ դրանք թափահարելով՝ դրանցից ասես չափածո բանաստեղծություն է կազմում: Ձեմ խոսի հարկադրական ձայների ու նաեւ այն մասին, թե ո՞րն է արվեստի գաղտնիքը, երբ նմանակում է իրականությունը: Ի՞նչ պատճառով է սնապարծ մարական թռչունը՝ սիրամարգը՝ պաճուճանք ու պատիվ սիրողը, մոտեցող նկատելիս կամ, ինչպես ասում են, կանացի սեռին դուր գալու համար (քանի որ զգում է յուր գեղեցկությունը) վեհապանչ քայլվածքով, պարանոցը ձգելով եւ շրջանաձեւ ծավալելով ոսկեփայլ եւ աստղերով ընդելուզված փետուները՝ յուր գեղեցկությունն ի ցույց դնում այդու զմայլվողների առաջ: Աստվածաշունչ Մատյանը գովերգում է կանանց իմաստությունը գործվածքներ գործելու ոլորտում. «Ո՞վ է կանանց տվել ոստայնանկության հմտություն ու երփներանգ գործվածքներ ստեղծելու շնորհ» (Հոբ ԼԸ. 36): Սա, սակայն, բնական է բանական կենդանու համար, որն առատ է իմաստությամբ եւ ձգտում է նույնիսկ երկնքին:

25. Ավելի լավ է զարմացիր անբանների խելամտության վրա եւ, եթե կարող ես, դրանք քո բացատրությունները տուր: Ինչո՞ւ են թռչունների բները (քարից, փայտից լինեն թե տանիքներում ծվարած) անվտանգ եւ միաժամանակ գեղեցիկ հարդարված՝ ձագերի համար բոլոր հարմարություններով հանդերձ: Որտեղի՞ց են մեղունների ու սարդերի աշխատասիրությունն ու արվեստը: Ոմանց մեղրախորիսխները կազմված են վեցանկյուն բջիջներից՝ մեկը մյուսին ուղղված եւ միջնորմերով ամրակալված, որոնք յուրաքանչյուր երկու բջիջը մեկ ուղիղ անկյան տակ ընդհատվում են: Եւ այս ամենը մեղուններն այնքան մեծ արվեստով են գլուխ բերում մթին փեթակներում, որտեղ իրենց կառուցապատումները չեն երեւում: Իսկ սարդերը բարակ եւ գրեթե եթերային թելերից՝ տարբեր ուղղություններով ծավալված, եւ հայացքի համար աննշամարելի նյութերից հյուսկեն ցանցեր են հյուսում՝ որպես իրենց համար տներ, եւ սնունդ՝ տկար միջատներ որսալու համար: Արդյոք նման բան կարողացել է կյանքի կոչել էվկլիդեսը՝ գոյություն չունեցող գծերի մասին իմաստասիրողը եւ դրանց ապացույցների վրա շարժարվողը: Այդ ո՞ր Պաղամիդոսի գործերում կգտնես զորքերի այդպիսի շարժեր եւ կառուցվածքներ, թեպետեւ դրանք, ինչպես ասում են, փոխառված են կռունկներից, որոնք թռչում են շարքով եւ զանազանակերպ դարձնում

իրենց թուիչքը: Նման գործեր արդյոք արե՞լ են փրկիասները, զեւքսիսները, պոլիգնոտոսները, պարրագիրոսները, ագլաոֆոնոսները՝ ունակ գեղեցիկ նկարելու եւ գեղեցկություն քանդակելու: Կհամեմատվի՞ արդյոք քնոսսոսյան շուրջպարը, որն այդպես անզուգական ստեղծել էր Դեդալոսը՝ որպես նվեր իր հարսնացուին, կամ խճողված ուղիներով եւ անելանելի բավիղը (լաբիրինթոսը), որը արվեստի հմտությամբ բազմիցս վերադարձնում է նախկին հետքին: Լռություն եմ պահպանում գանձապահ մրջյունների եւ գանձանոցի մասին, կերակրի պաշարների, համապատասխան ժամանակներում գործելու եւ այն ամենի մասին, ինչ դեռ պատմում են նրանց ճանապարհորդությունների, առաջնորդների եւ խիստ կարգապահության մասին:

26. Իսկ եթե քեզ հասկանալի են սրա պատճառները, եւ դու ճանաչել ես, թե որքան խոհեմություն կա դրանում, ապա զննի՛ր բույսերի տարբերությունները՝ հատկապես տերեւներինը, որ արվեստի գլուխգործոցներ են, որոնք միաժամանակ ե՛ւ հաճո են հայացքին, ե՛ւ չափազանց օգտակար պտուղների համար: Զննի՛ր հենց պտուղների բազմազանությունն ու հարստությունը եւ հատկապես դրանցից առավել անհրաժեշտների անկրկնելի գեղեցկությունը: Զննի՛ր արմատների, ավիշների, գուլների, հոտերի զորությունները ոչ միայն դրանցից ամենից դուրեկանների, այլեւ փարթամների, դրանց գրավչությունն ու ներկերի որակները: Զննի՛ր նաեւ թանկագին քարերի մեծարժեքությունն ու թափանցիկությունը: Բնությունն ասես մեծ խնջուկքում քեզ առաջարկել է ամեն ինչ՝ եւ այն, ինչ պետք է քեզ, եւ այն, ինչ ծառայում է քո հաճույքին, որպեսզի դու, ի շարս այլոց, բուն բարերարություններից ճանաչես Աստծուն եւ քո կարիքներից ավելի շատ գիտելիքներ ձեռք բերես ինքդ քո մասին:

Ապա շրջի՛ր մեզ բոլորիս համար ընդհանուր մոր՝ երկրի լայնությունամբ եւ երկարությամբ, անցի՛ր ծովածոցերով՝ միմյանց եւ ցամաքի հետ միավորված, գեղեցիկ անտառներով, գետերով, ջրառատ ու անսպառ աղբյուրներով՝ ոչ միայն սառնորակ եւ խմելու համար պիտանի ջրերի, որոնք հոսում են երկրի մակերեսով, այլեւ այն ջրերի, որոնք դժվարությամբ անցնում են ինչ-ինչ փապարներով՝ արդյոք հզոր հողմից քշվո՞ղ եւ առաջ մղվո՞ղ, թե՞ հզոր պայքարից ու դիմադրությունից կրակ կտրած տակավ առ տակավ ճեղքող-անցնող ուր որ կարող են, եւ մեր իսկ գործածության համար շատ տեղերում ջերմ բաղնիքների զանազան հատկություններ՝ անհատույց ինքնաբուժում պարգեւելով:

Ասա՝ ինչից եւ որտեղից է սա: Ինչ է այս վիթխարի եւ ոչ արհեստական գործվածքը: Աստ ամեն ինչ պակաս գովարժան չէ՝ այդ ամենը քննելիս լինենք փոխադարձ հարաբերությունների մեջ, թե առանձին վերցրած: Այդ ինչից է, որ երկիրն աներեր է ու անշեղ: Ինչն է նրան պահպանում: Ինչպիսին է նրա նեցուկը: Բանն այն է, որ բանականությունը, բացի Աստծու կամքից, ուրիշ որեւէ համոզիչ բան չի գտնում: Այդ ինչից է, որ երկիրը մերթ լեռնանում է, մերթ դաշտանում՝ ընդ որում՝ այնքան զանազանակերպ, հաճախ աստիճանաբար փոխելով իր տեղադրությունները, հենց որով էլ առավելագույնս է բավարարում մեր կարիքներն ու հմայում մեզ յուր բազմազանությամբ: Մարդկային բնակության համար առանձնացած լինի թե անմարդաբնակ, քանզի կտրատվում է լեռնաշղթաներով կամ որեւէ այլ բանով, թե մեկ այլ նպատակի համար գործածված՝ ամենուր ծառայում է որպես Աստծու ամենակարողության ամենահստակ ապացույց:

27. Իսկ ծովի առնչությամբ, եթե յուր լայնածավալությունամբ իմ զարմանքը չհարուցեր, կսկսեի զարմանալ նրա հեզության վրա, այն է՝ այդ ինչպե՞ս է, որ որեւիցե բանի կապված չլինելով՝ յուր սահմաններից չի ելնում: Իսկ եթե զարմանքս հարուցեր յուր հեզությամբ, ապա կսկսեի զարմանալ նրա լայնածավալության վրա: Իսկ քանի որ զարմացնում է թե՛ մեկով, թե՛ մյուսով, ապա բարեբանում եմ թե՛ մեկում, թե՛ մյուսում ի հայտ եկող զորությունը: Ինչն է կուտակել ջրերը նրա մեջ: Ինչն է նրանց շաղկապել: Այդ ի՞նչից է, որ ծովը ե՛ւ գլուխ է բարձրացնում, ե՛ւ կանգուն մնում յուր տեղում՝ ասես ամաչելով սահմանակից ցամաքից: Այդ ինչպե՞ս է, որ յուր մեջ ընդունում է բոլոր գետերի ջրերը եւ չի ավելանում, արդյոք իր մեծածավալության անշափությունից, թե՞ չգիտեմ ուրիշ ինչ պատճառ նշեմ դրա համար: Ինչո՞ւ է նա՝ այդ վիթխարի տարերքը, սահմանազատված ավազով: Ինչ կարող են սրա համար ասել բնագետները՝ դատարկ բաներում իմաստունները, որոնք իրականում ծովը չափում են փոքրիկ գավաթներով, այսինքն՝ խորախորհուրդը՝ իրենց հասկացություններով: Ավելի լավ չէ, որ ես այս մասին իմաստասիրեմ Սուրբ Գրքին համահունչ. «Իր հրամանով սահման է քաշել ջրի երեսին» (Հոբ. ԻԶ. 10): Ահա խոնավ տարերքի շղթաները: Բայց մի՞թե չես զարմանում, չես զմայլվում այն մտքից, երբ նայում ես՝ ինչպե՞ս է ծովը ոչ մեծ փայտի եւ քամու միջոցով երկրային լողորդին տանում, որ հանուն մարդու կարիքների ու կապերի բնությունամբ իրարից մեծ տա-

րածուծություններով բաժանված մասերն ի մի ձուլվեին, իրար հյուսվեին ծովն ու ցամաքը: Իսկ աղբյուրներից որոնք էին նախասկզբնականները: Պրպտիր, ո՞վ մարդ, ինչ ի վիճակի ես ուսումնասիրել եւ գտնել: Ո՞վ է փորել գետերի հուները դաշտավայրերում եւ լեռներում: Ո՞վ է դրանց շնորհել անարգել հոսելու կարողությունը: Հակադրությունների ինչ հրաշք՝ եւ ծովը չի լցվում, եւ գետերը կանգ չեն առնում: Ինչ սննդարար նյութեր կան ջրերում: Որտեղից է այն տարբերությունը, որ որոշ բույսեր ոռոգվում են վերելից, մյուսները՝ ջրվում արմատների միջոցով: Ես էլ դուզն-ինչ կվայելեմ խոսքը՝ Աստծու պարգեւած ուրախությունների մասին խորհրդածելիս:

28. Այժմ, մի կողմ թողնելով երկիրն ու երկրայինը, որպեսզի խոսքս հերթագայի, մտքի թելերով օդ բարձրացիր. այդտեղից քեզ կտանեմ դեպի երկինք, դեպի բուն երկինք, երկնքից էլ վեր եւ այլն: Արդարեւ, չի համարձակվի խոսքը բարձր խոյանալ, բայց կսավառնի, ասենք, թույլատրելից ոչ վեր: Ո՞վ է սփռել օդը՝ այդ առատ ու անհատնում հարստությունը, որից օգտվում են ոչ ըստ արժանիքների ու ոչ էլ առիթից առիթ, որը սահմաններ չունի, բաշխվում է ոչ ըստ տարիքի, մանանայի պես չափից ավելի չի օգտագործվում, հենց որում էլ արդարությունն է ամփոփված, այն է՝ յուրաքանչյուրին հավասար չափով է բաժին հանվում: Օդը՝ փետրավորների այդ կառքը, քամիների շտեմարանն է. օդը փոխում է տարվա եղանակները. կենդանություն պարգեւում կենդանիներին, իսկ ավելի լավ է ասել՝ պահպանում է հոգին մարմնի մեջ. օդի մեջ են [ապրում] մարմինները, նրա միջով [սփռվում]՝ խոսքը. օդի մեջ լույս ու լուսավորություն կա, ինչպես նաեւ՝ նրա միջով անցնող տեսողություն: Քննիր նաեւ այն, ինչ օդից անդին է: Բանն այն է, որ չեմ համաձայնի օդին տրամադրել այնպիսի մի ոլորտ, ինչպիսին որ նրան վերագրվում է: Որտե՞ղ են հողմերի պահեստները: Որտե՞ղ են ձյունների շտեմարանները: «Ո՞վ է, — հարցնում է Աստվածաշունչը, — որ ծնունդ է տալիս ցողի շաղերին: Ո՞ւմ արգանդից է դուրս գալիս սառույցը» (Հոբ. ԼԸ. 28–29): «Ո՞վ է իր ամպերի մեջ ջուրը ծրարում» (Հոբ. ԻԸ. 8): Ո՞վ է ջրի մի մասը թողել ամպերում (ապշեցուցիչ չէ՝ տեսնել հոսող նյութը՝ խոսքով կապված), իսկ մյուսը՝ թափում երկրի երեսին եւ սերմանում բարեպատեհ ժամանակ եւ պատշաճ չափով՝ շթողնելով, որ այս ողջ խոնավ գանգվածը եւ ազատ ու անկառավարելի մնա (բավական է Նոյի օրոք տեղի ունեցած մաքրագործումը. ընդ որում՝ ճշմարտախոսը չի մոռա-

նում Յուր ուխտը), եւ բացարձակապէս կապված չմնա (ինչ է թէ կրկին Եղիայի կարիքը չունենանք, որ վերացնի երաշտը): Ասված է. «Թե նա փակ դնի մարդկանց առաջ՝ ո՞վ բաց կանի այն» (Հոբ ԺԲ. 14), եւ «Մի՞թե չեմ բացի ձեզ համար երկնքի պատուհանները» (Մաղ. Գ. 10), իսկ եթէ նա բացի, ապա ո՞վ կկապի: Ո՞վ համբերությամբ կտանի թե՛ մեկի, թե՛ մյուսի անշարժութիւնը, եթէ անձրեւ Բաշխողը այդ ամենը չտնօրինի Յուր չափերով ու կշեռքներով: Կայծակների եւ որոտների մասին ինչ իմաստուն ուսմունք կառաջարկես դու ինձ, դու, որ որոտում ես երկրից, թեեւ չես փայլում ճշմարտության միջոցով իսկ նվազագույն կայծերով: Արդո՞ք այս ամենի պատճառը կանվանե՞ս ինչ-ինչ գոլորշիացումներ՝ երկրից բարձրացող եւ ամպեր ստեղծող, թե՛ օդի ինչ-որ թանձրացում, թե՛ հազվագյուտ ամպերի խտացում ու բխում, այնպէս որ խտացումից կայծակ է առաջանում, իսկ բաժանումից՝ որոտ: Թե՛ պատճառը կհամարես ինչ-որ մի սեղմված եւ իր համար դուրս գալու ելք չգտած քամի, որը սեղմվելիս փայլում է կայծակներով, իսկ ճեղքել-դուրս գալիս էլ՝ որոտ արձակում:

Իսկ եթէ մտքով ճանաչեցիր օդն ու այն ամենը, ինչ կա օդում, ապա արդեն ինձ հետ միասին քննիր երկինքն ու երկնայինը: Բայց աստ թող մեզ ավելի շատ հավատքն առաջնորդի, քան բանականութիւնը, եթէ, իհարկե, հասկացել ես քո տկարութիւնը, երբ քննում էիր քեզ շատ մոտ եղած բաները եւ իմացար ճանաչելու եղանակն այն բանի, ինչը գերիվեր է բանականութիւնից՝ բնավ չմնալով երկրային եւ երկրայինին նվիրված՝ նույնիսկ սեփական անիմացութիւնիցդ անտեղյակ մնալով: Ո՞վ է բոլորակել երկինքը, տեղադրել աստղերը:

29. Առավել լավ է ասել՝ ի՞նչ է բուն երկինքը, ու ի՞նչ են աստղերը: Կարո՞ղ ես այս բանն ասել դու, որ փքվածի մեկն ես, որ ոտքերիդ տակ ընկածն էլ չես ճանաչում, որ ի վիճակի չես ինքդ քեզ չափի մեջ պահել, բայց հետաքրքրվում ես այնու, ինչը գերիվեր է քո կարողութիւնից, եւ ցանկանում ես գրկել անընդգրկելին: Ենթադրենք, որ ճանաչել ես աստղերի եւ արեգակի շրջանները, շրջապտույտները, մոտեցումն ու հեռացումն իրարից, նրանց ծագումը, դրանց որոշ մասերն ու փաղանգները եւ այն ամենը, հանուն ինչի մեծարում ես քո տարօրինակ գիտութիւնը, բայց դա դեռ գոյի ճանաչողութիւն չէ, այլ ընդամենը ինչ-որ մի շարժման դիտարկում է՝ հաստատված տեւական ուսումնասիրությամբ, որը միասնական տեսակետի է բերում շատերին, ապա եւ՝ օրենքի հաստատման՝

գիտությունն անունից մեծարվող: Այսպես՝ լուսնի կերպարանափոխությունները հայտնի դարձան շատերին՝ տեսողությունն² ընդունելով իբրեւ ճանաչողության սկիզբ: Սակայն եթե բավականին բանիմաց ես այդ հարցում եւ կամենում ես, որ իրավամբ քեզնով զարմանան, ասա՛, թե որն է այդպիսի կառուցվածքի եւ շարժման պատճառը: Այդ ի՞նչ պատճառով է, որ արեգակն իրենով նշանավորում է բովանդակ տիեզերքն ու ամենքի հայացքի առաջ է՝ որպես փաղանգի առաջնորդ, իր պայծառությունը ստվերում թողնելով մնացյալ աստղերն ավելի, քան դրանց ստվերում են դրանցից մի քանիսը, ինչն ապացույցն է այն բանի, որ թեեւ աստղերն ինքնին լույս են տալիս, սակայն արեգակը գերազանցում է իր լույսով բոլորին, եւ աստղերը չեն երեւում հենց որ արեգակի հետ ծագում են: Նա չքնաղ է իբրեւ փեսա, արագընթաց է ու հսկայի պես վիթխարի (մեկ այլ գրքից, բացի Սաղմոսարանից, չեմ կարող այլ գովք փոխառել նրան հարիր (ԺԸ. 6). այսպիսին է նրա զորությունը, որ [աշխարհի] մի ծայրից մինչեւ մյուս ծայրն է իր ջերմությամբ ընդգրկում, եւ ոչ մի բան չի կարող չզգալ նրան, ընդհակառակը, ամեն ինչ նրանով է լցվում՝ եւ տեսողությունը լույսով, եւ մարմնական բնությունը՝ ջերմությամբ: Մինչդեռ նա տաքացնում է, բայց չի այրում, եւ իր հեզաբարո խաղաղությամբ ու ներդաշն շարժումով բաց է բոլորի համար եւ բոլորին էլ հավասարապես իր գիրկն է առնում: Արդյոք քննե՛լ ես սույն միտքը:

30. «Արեգակը զգայական առումով նույնն է, ինչ Աստված մտովի»,— ասել է ոչ մեզանից մեկը: Նա լուսավորում է հայացքը, ինչպես Աստված՝ միտքը, եւ տեսանելիների մեջ ամենաչքնաղն է, ինչպես Աստված մտահայեցողականի մեջ: Բայց ի՞նչն է նախասկզբնապես արեւին շարժման մեջ դրել: Ի՞նչ պատճառով է անդադրում շարժվում եւ իր շրջապատույթները կատարում նա՛ն անխախտ իր օրենքի մեջ, իրական իմաստով անշարժը, անձանձիրը, կենսաձիրը եւ, ինչպես հիրավի գովերգում են բանաստեղծները, կենսարարը, որ երբեք չի դադարեցնում ո՛չ յուր ընթացքը, ո՛չ էլ յուր բարերարությունները: Ինչպե՞ս է նա արարում ցերեկը երկրի վրա եւ գիշերը երկրի տակ: Զգիտեմ էլ, թե ինչպես է պետք արտահայտվել՝ արեգակին նայելիս: Ի՞նչ է նշանակում օրերի եւ գիշերների այս ավելացումն ու պակասումը, այդ (մի քիչ տարօրինակ արտահայտություն եմ գործածում) հավասարությունն անհավասարության մեջ: Ինչպե՞ս է ար-

² Փորձը:

փին կյանքի կոչում ու բաժանում տարվա եղանակները, որոնք բարեվայելաբար մոտենում ու հեռանում են՝ ասես շուրջպար բռնած ժամանակ մերթ մոտենում իրար, մերթ միմյանցից հեռանում, իսկ մոտենում են իրար սիրո օրենքով եւ բաժանվում բարեպատշաճության օրենքով, անգամ աստիճանաբար են իրար միաձուլվում եւ աննկատ մոտենում՝ հար եւ նման գալիք ցերեկներին ու գիշերներին, ինչ է թե իրենց հանկարծակիության մոտենում զգացողություններ չառաջացնեն։ Թողնենք, սակայն, արեւը։ Արդյոք ճանաչել ես լուսնի բնությունն ու կերպարանափոխությունները, նրա լուսնի չափն ու ուղիները։ Ինչպես արեգակն է իշխում օրվա վրա, այնպես էլ նա՝ գիշերվա վրա։ Մեկը համարձակությամբ է օժտում գազաններին, մյուսը մարդուն գործի դնում ըստ առավել բարեպատեհ ժամանակի՝ մերթ բարձրանալով, մերթ իջնելով։ «Վերահասու եղել ես Բազմաստեղյանի կարգին, բացել ես քողը Օրիոն համաստեղության» (Հոբ. ԼԸ. 31) եւ «հաշվել ես աստղերի բազմությունը եւ կոչել բոլորն իրենց անուններով» (տե՛ս Սաղմ. ՃԽԶ. 4), ինչպես մեկը, որ գիտի տարբերությունն ամեն մի աստղի եւ նրա շարժման ուղին, որպեսզի կարողանամ հավատալ քեզ, երբ աստղերով որոշում ես մեր ճակատագիրն ու արարածին Արարչի դեմ հանում։

Ինչ ասենք։ Կանգնեցնենք մեր խոսքն աստ՝ նյութի եւ տեսանելիի վրա։ Թե՛ քանի որ Մովսեսի Վկայության խորանը Աստծու խոսքում անվանված է բովանդակ աշխարհի, այսինքն՝ տեսանելիի եւ անտեսանելիի ամբողջության հակոտնյա (Եբր. Թ. 24), ապա առաջին վարագույրի միջով անցնելով եւ զգայականից էլ ավելի վեր ելնելով՝ թափանցենք սրբարան՝ իմանալի եւ երկնային բնության մեջ։ Բայց սրան էլ, թեպետեւ ոչ մարմնական է, չենք կարող տեսնել ոչ մարմնական ձեւով, որի պատճառով կոչվում է հուր եւ հոգի կամ իրականում էլ այդպիսին է որ կա։ Արդ, ասվում է. «Նա քամիները հրեշտակներ դարձրեց Իրեն, եւ կիզիչ հուրը՝ սպասավորներ» (Սաղմ. ՃԳ. 4). աստ դարձնելը գուցե միայն նշանակում է ոչ ավելին, քան օրենքի հնազանդության մեջ պահել, ըստ որի էլ ստեղծվել են, իսկ քամի եւ հուր է անվանվում այս բնությունը՝ մասամբ իբրեւ մտահայելի, մասամբ իբրեւ մաքրագործող, քանզի Առաջին էությունն էլ նույն անուններն ունի։ Ասենք, թող դա մեզ համար մարմնական չլինի կամ ըստ կարելիության՝ մոտիկ դրան։ Տեսնում ես՝ ինչպես ենք պտույտներ գործում խոսքի մեջ եւ այլ կերպ վարվել չենք էլ կարող։ Բայց միայն կընդարձակվենք այնքան, որքան որ գիտենք, որ կան Հրեշտակ-

ներ, Հրեշտակապետեր, Աթոռներ, Տերություններ, Զորություններ, Իշխանություններ, Պետություններ, խոհեմ զորություններ կամ խոհեմներ, մաքրամաքուր բնություններ, անխառններ, աննկուններ կամ դյուրությամբ չարին անձնատուր չեղողներ, անլուելի ձայնով Նախապատճառի շուրջ ցնծացողներ: Սույն բնությունները, ինչպես կգովերգեր նրանց մեկ ուրիշը, կամ լուսավորվում են Նախապատճառից մաքրամաքուր լուսավորմամբ, կամ ըստ իրենց բնության կարողության չափի եւ կարգի այլ եղանակով են ընդունում մեկ այլ կարգի լուսավորում: Սրանք այնպես են մարմնավորել եւ իրենց մեջ դրոշմել Բարին, որ դարձել են երկրորդական լույսեր եւ Առաջին Հույսի հեղումների եւ շնորհումների միջոցով ի գորու են այլոց էլ լուսավորել: Նրանք Աստծու կամքի սպասավորներն են՝ զորեղ ինչպես իրենց բնությամբ, այնպես էլ ձեռք բերված ուժով: Շրջագայում են ամենուր, բոլորի առաջ եւ ամեն տեղ ներկայանալու պատրաստ՝ ըստ ծառայելու նախանձախնդրության եւ բնության թեթեւության: Այս բանական արարածներից յուրաքանչյուրը տիեզերքի ինչ-որ մի մաս կամ ինչ-որ մի բան պահպանելու հանձնառություն ունի, ինչպես որ այդ բանը տնօրինել էր ամենայնի Կարգավորողն ու Բաշխողը, ըստ այդմ էլ նրանք, ամենայնի Հաստիչի հրամանով, ամեն ինչ տանում-հասցնում են նույն վախճանին, բարեբանում Աստծու մեծությունը, հայում հավիտենական փառքը, ընդ որում՝ հուր-հավիտյան ոչ թե այն բանի համար, որ Աստված փառավորվի (արդ, մի այնպիսի բան չկա, որ կարելի լիներ առաջարկել ըստ ամենայնի Լեցունին. Նա Ինքն է ուրիշներին բարիքներ բաշխում), այլ որպեսզի անմասն չմնան բարերարություններից նույնիսկ նրանք՝ Աստծուց հետո բնությամբ առաջինները:

Իսկ եթե սա ըստ արժանվույն գովերգվեց, ապա գոհություն երրորդությանն ու Եռանձնյա Մի Աստվածությանը: Իսկ եթե բաղձալից պակաս է, ապա այս դեպքում էլ իմ խոսքը հաղթանակած կլինի, քանզի չարչարվում էր ապացույցել ըմբռնումից վեր նույնիսկ երկրորդական էակաների բնությունը, եւ ոչ միայն Առաջինի եւ Միակի, խոնարհաբար կասեմ, ամենից Գերիվերի:

Շարունակելի

Ռուսերենից թարգմանեց եւ ծանոթագրեց
ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆԸ

